

Ragtalan határozók a vogulban.

A mily sok érdekes találkozás van a magyar és vogul ragos határozók közt,*) nem kevesebb figyelmet érdemel a két nyelv ragtalan határozóinak egybevetése sem. Tudvalevő dolog, hogy határozó eredetileg ritkán volt alanyeset; majdnem mindig valamely viszonyragnak kellett lekopni a névszóról. A leg-rövidebb határozószón is megvolt valaha, csak a gyakori használat koptatta le róla.

A régiség s a nyelvjárások erre nézve sok útbaigazítást adnak, mivel ily teljes, ma már elavult alakokat könnyen megőriznek. A vogulban csak ez utóbbiakra támaszkodhatunk, de így is majdnem mindig ki lehet mutatni, mely főnévről, névtutóról, igekötőről micsoda rag hiányzik. Sokszor különböző nyelvjárásban találjuk meg a teljes és rövidebb alakot, de akárhány példa van rá, hogy ugyanabban a tájszólásban használatos mind a kettő.

1. Főnevek és melléknevek.

Mint a magyarban, különösen gyakori a rag lekopása időhatározókban, leginkább a «nap» szónál: *Ājkātā au χātél Numi Tārēm āšū-nūpél pojksi az öreg egy napon N. T. atyjához könyörög I. 135. | Kitit χātél kwālmēnt mā nāgknē pasnē ta jojtēm a második napon, a mint fölkeltek, a föld a látóhatárig jutott már I. 2. | Xürmit χātél... harmad nap II. 56. | Mot kh otél kwālēs másnap fölkel T. IV. 372.*

A magyarban, különösen összetételben, alig fordul elő raggal: *Ez leuel költ Senderő warosaba wos ar nap* RMNy. III. 28.***) *Ez min ap irt vala Kd énnékem egy levelet* LevT. II. 162. *Hamar való nap kijő az ispán* LevT. II. 53. — A régi irások

*) A vogul határozók NyK. XXXV. 71, 165. és NyF. 25. sz. A rövidítések itt is ugyanazok.

**) A magyar példák a NySz.-ből valók.

szerint az *-n* locativusi rag kopott le róluk: *Tegnapon hatod időben hága meg ötet a hideglélet* MünchC. 176. *Csak ez minapon is ezekel vittunk* Ilosv. N. S. 8. *Minden napon vrnac testet, veret veñi sem olcarlom sem dicerem* VitkC. 43.

Egy példában a vogul is az *-n*-t tartotta fönn, kettőben azonban a szokott *-t* rag maradt meg: *Nilt khátélén sèrkés kun-késkés* negyed napon a sas kikéredzkedett T. IV. 361. || *Saw p̄ñänem akw'-mat χātélt am-nüpelem ta joxtälalmét* sok legényem egy napon én hozzám jön im el II. 190. | *Jūw joxtne χātälémt . . . qmakémne lalt jāmawem* hazaérkezésem napján mamuskám elibém jön IV. 63.

Igen érdekes az ilyenfajta főnevek személyragos alakjaival kifejezett időhatározó: *Ētä sät lujre'it, χātélä sät lujre'it* hét éjen, hét napon át énekelnek (vö. «hét éje, hét napja . . .») I. 54.*) A magyarban itt tkp. egy fő- és egy mellékmondat van összevonva.

Más ragtalan időhatározók: *Té khwql oqlpél ménés* ma reggel korán elment K. 208. | *Ti khul pällés* ma reggel fagyott T. 281. — Vö. *khwolt* reggel KL. 117. *khultq* u. a. AT. 281.

Akw'-ti-šqs rögtön 21. | *Khorem kholés äkwé säs s* (vagy magában is: *säs s*) ménést három ember egyszerre ment el K. 208. | *Okw šäs jel älsäm* egyszerre ütöttem agyon őket. — Vö. *šoqšt, té-šoqšt* rögtön, azonnal KL. 117.

Kwälén ton-rān ménésämén éppen egyazon időben mentünk el K. 207. | *Khwšä rān tét at ölsém* hosszú ideig nem voltam itt K. 207. — Vö. *ton rānt* abban az időben, akkor K. 207.

Ti-pār šqu läm kälš ez idén sok bogyó nőtt T. 281. — Vö. *Uχ pārt ju-vojlats* egyszer csak hazafelé kezdett gondolni T. 281.

A magyarban a *nap* szón kívül még a *táj* és *kor* szokott előfordulni ragtalanul: *Tizénhét évü lehetett már, ami akkor táj az alsóbb iskolákban sem volt ritkaság.* Jósika: Ut. Báth. 1881. I. 8. — A régiségben a *-kor* ragon *-ban, -n, -t* volt: *Mykorth az tewb sororok aloznak* VirgC. 132. *Veterine koron emlekezem benned* AporC. 9.

Mint a magyar *mód* szó, a vogul *kēm* is előfordul ragtalanul: *Sāli-pos kēm minäsém* ő is oly sebesen hajt IV. 5. | *Ta-kēm ta jänimém* annyira megnagyobbodott I. 2. — Vö. a pápavidéki nyelvjárásban: *Azom mód tett, min ténnap; ezém mód járt a harmadik nap is.* (NyF. 17 : 16.)

Egy példában időhatározó: *Sät-kēm kwon ta ālés* egy

*) Épp ilyenek I. 141, II. 10.

hétig még künn volt I. 4. — Ebben a jelentésben *-t* ragos alakja is megtalálható: *Ānēm kāsēlamēm kēm t kit ātēr sisi' ta ojēmi'* a midőn engemet észrevett a két fejedelemlhős, im visszafelé futott II. 167. | *Nāyγ patmā-kēm t sātēm la'til, sātēm kāt ēlā ti sātīs* midőn felérkezett, örvendő lábbal, örvendő kézzel örvendezett II. 8.

A *γūn* (hogyan) módhatározó szó is gyakran eredeti *-t* ragja nélkül fordul elő: *Nay nēm an γūn āsem* én hogyan volnék a te nőd? I. 11. | *Ālnē ēlēm-γqlēs akw'-mat mām γūn jojti* hát hogyan kerül élő ember vmely vidékre? I. 22. — De vö.: *Kit josā γūntē votintajtimi'* két hótalp valahogy fel van rá csatolva II. 113. | *Xuñtē γāntnē jojtimēt* vhogyan had érkezett rájuk II. 83.

A melléknevek közül csakis rag nélkül állanak a *-tal* (fosztó képző), *-is*, *-kwē* és *-iy* végűek. Teljes alakot egyet sem találtam, s így nem mutatható ki, mi kopott le róluk. Példák: *Nay sūp-nēlmtal ūntsen* te szótlanul leülepedtél I. 5. | *Ūnli ūlēmtal* álmatlanul ül II. 21. (Ilyen még: *pūsēntal* II. 67.) | *Tońsiyis minūst, tālkiś minūst* magasan haladnak, alacsonyan haladnak T. IV. 352. | *Ilmiś tqūlayltēt* erősen viaskodnak T. IV. 353. | *Am man lulsiy totilēlēm* miért viszem rosszul I. 25. | *Lāsēlāk w nqmēlmatēn* lassacskán emlegess I. 7. | *Nay mat-namiy jāmēsāk w totilē'in* te talán jól fogod vinni I. 25. | *Mośśāk wē tūnū ul tārātāln* egy kevésbé se ereszd odébb I. 35.

2. Névutók.

Három csoportba oszthatók, a szerint a mint a *-t* locativusi, *-i* lativusi s az *-l* ablativusi ragot vesztették el.

a) A *-t* kopott le a következő névutókról: *Soarēs jōt* a tenger közepén K. I. 131. | *Vūs-jōt vonlēp* a város közepén lakó K. II. 232. — Vö.: *jōtēt, jōtnē* vmi közepén, közepére Vog. nyelvj. 205; *γātēl-jattē* délben 22.

Tāu vōt khā l tī' jiw gyakran (rövid időközökben) jön ide K. 209. — Vö.: *tē khā l tē* ekközben KL. 117. | *Ji-khā l t jīs* éjjel jött T. 283.

Ākw' uil oalmejēstē hirtelen felemelte K. 209. | *Tāu nōt-nāt-vuil loy pēltāy w at nārēs* miután ő megesküdt, nem akarta szavát szegni K. 209. | *Okw' vuil pōtēl-kē orokhw ju ājis* egy butella pálinkát egyszerre ivott ki P. 245. — Vö.: *Tāu pāilnāt-u it* mialatt ő fürdött K. 208. | *Tētē loy mē khōlmāt-u it* a mint ezt a szót meghallotta K. 208.

b) A lativus *i'* ragja veszett el: *Jānkiy zūl pūt-sis sūptal-nēlmtal toj ti ūnli* míg egy jeges hal megfőhet, szó nélkül úgy ül I. 81. | *Tēpiy Ās-kakēr jimmēm sis kātānēmēm, la'ilānēmēm*

nūsne-kēm mā at vāsintēmēn mialatt a táplálékos Ob medrét járjuk, kezünket-lábunkat nyújtóztatásra való vidéket még nem láttunk II. 67. — Teljesebb alakjában: *ti-si-sä mantij* ezalatt 23. | *Khəl ū-ši-šu minānt* a hal a vízfolyás irányában megy T. 277.

Kwol-kan-kwoł-mos tū jälēs a ház padlójának közepéig lépett III. 64. | *Sari ūlēm ʒotä mos ʒujilēn* igaz álmod meddig fogod még aludni? II. 39. — Eredetibb alakja: *mosä* Vog. nyelvjár. 20.

Akw'-šas-sup jälēs egy kis órát járt I. 22. — De *supi'* van ebben: *Ujij ūntmit supi'* mināslēm vad-vadászó ösvényen általmentem III. 304. (Vö. még alább *šup* igekötőt.)

Ezeknek felel meg a magyar *-nak, -nek, -hoz, -hez, -höz* ú. n. «testes rag», a melyekről szintén a lativus *-á, -é*-je kopott le (vö.: *nekimegy, hozzáfog*).

A tadvai nyelvjárásban a locativusi *-n* is elvész néha a *kwirēn*, FT. *khuln* (~ É. *kiwērnē*) alakokról: *Khqrätqł tō-kēr* néz a tóba T. IV. 362. | *Jqlēm rqrstqñ ut-kwir* gyalmot vetni a vízbe T. 277. | *Utpul tqšām kälēč-khul ju-minās* egy vízcsepp a czigánytorokra ment T. 277. — Vö.: *Khəl elem-kwirēn ju-puukhōts* a hal beleakadt a hálóba T. 277. | *Khul-khuln tqšēm* bementem a házba T. 277.

c) Az *-l* rag veszett el a *tarm* névutónál. Érdekes, hogy nem is fordul elő ablativusi jelentésben, csakis hol? és hová? kérdésre felelve, de ez az irányváltozás még a teljes, raggal ellátott alaknál megtörtént. Példák: *An ākit'-ās ʒusi juw-tarm tot ūnlī* hát az öreg bácsija egy görbe fa fölött ott ül II. 129. || *Nāyχ ʒāyriš kwol-alä tarm* fölmászott a ház tetejére II. 127. | *Mr-susne-ʒum ujä sis-tärm tälēs* Világügyelő férfi állata hátára szállott föl I. 76. és I. 35. — Ragos alakkal: *Sät sārþ akw' la'il-päl tarmēl tülente'it* hét jávor egy lábon álldogál IV. 243. | *Lūw-sis tarmēl sas ti tālei'* a ló hátára mindketten felülnek I. 45. Ez a *tarmēl* alak nagyon gyakori (hol? kérdésre még: I. 5, 7, 15, 79, 139; II. 24, 60, 105; III. 36. stb., — hová? kérdésre: I. 11, 18, 59, 70, 76, 129; II. 59, 96. stb.), úgyhogy sokkal valószínűbb az *-l* rag lekopása, mint a *-t-é* vagy *-n-é*, melyek nagyon ritkák: *Šun joqyk-tärmt ta-ʒätoqlī* a szán a jégen csúszik KL. 115. | *N'oqs ju-tärēmt khuji* a nyuszt a fán fekszik P. 242. | *Sans-tärmet harsi* térdén csúszik P. 242. | *N'oqor vārēm ām poum-témert* mit tegyek én fiamon? T. 278. || *Säkēt sētēp tär mnä kēri* a gyöngyöket czérnára fűzi AL. 160. | *Jū-tärēmne nuqk-lokwēn* küsszal föl a fára P. III. 523.

Az átvitt értelmű határozók közül az okot kifejező *mā'es* és a társhatározó *ʒot* vesztette el ablativusi ragját: *Paqʒjar ariünä mā'es ērēm ērī'* P. leányai felől énekelt ének IV. 10. |

Kās-mā'ēs pāi'-ke jālnūm hadd megyek csak kedvtelésből a partra IV. 334. | *Manēr vārmēl mā'ēs atyatsān* micsoda dolog miatt gyűltetek össze I. 74. | *Akw' ēt ūnlēnēn-mā'ēs am q̄s xū-rēm sāt sajt mīyēm* egy éjen át való virrasztásodért én szintén háromszáz rubelt adok IV. 335. | *Am naḡēn ti xurip lūl vqarmēl mā'ēs mā xūn misēm* én hogyan adtam volna neked a földet ily ártalmas dologra I. 163. | *Takwi mirā mā'ēs kēr-xap vāri* a saját népe számára egy vashajót készít I. 68. — Személyragos alakban mindig megmarad az -l: *Am mā'ēs lēm ti ēt naḡ q̄s ūnlēn* virrasszal te ismét ezen éjjel én érettem IV. 335. | *Naḡ mā'ēs lēn man x̄ntnē alwēsau* te miattad ölt meg bennünket a had II. 217.

Mokē vit-jot rāutitē lisztet vízzel kever K. 205. | *Tārem jot minēkān* istennel menjetez II. 8. — Eredetibb alakok: *Mā jānit mirā akw' nē, au xum akw'-jurtēl q̄luykwē s̄apitiānā* széles e földön való népében, hogy egy nő s egy férfi együtt éljen, úgy intézi I. 156. | *Posōy t̄arēm-jitēl q̄s uḡ-p̄ar ū-vāx̄ētoḡ vāt-lēm* a fényes éggel szembenézni akarok T. IV. 355.

Nem elkopás, hanem — azt hiszem — összeolvadás folytán hiányzik a KL. *poql* (~ É. *pāl*, magy. *fél*) -l-je. Így lett a magyarban is a -ból, -ből a teljesebb -balól, -belől alakból (HB. és EhrC.). Példák: *Tumēn-sut-poql āt sarpā najiy nūpnē oq̄k joḡtqu* a Tumen torkolata felől öt rovás-fajú úrasszonyt kereső násznép jön a nőcskéhez KL. IV. 87. | *Vārt-jiw poql lūl tuop oq̄k khartēm* a keményfából való rossz evezőt, nőcske, előrántom KL. IV. 90. | *N'ix-jiw poql jānēy ovā* veresfenyőből való nagy ajtó KL. IV. 98. | *Kwoqlēm poql kwoqlēm namtēm tūt jōḡkhtqu* elmenés felől való elmenési tervem ott megfordul KL. IV. 92. — Az északi vogulban ritkább: *Ūs-pqal sampēl-tawēt* a város felől észreveszik őket II. 211. | *Puḡi pqal nālne patwēs* part felől nyíl érte II. 83. — Ide való még: *Mātā kwon-i-pāl vitā saka pōmēs* földjén kívül a vize nagyon kedves III. 438. | *Naḡ kwon-i-pālēn jāmēs nē q̄s q̄li* rajtad kívül is van még szép nő I. 11. || *Āmp kwāl-kēr-pqal kwān-tatēltiēm* az ebet kiűzöm a házból AL. 160. | *Khul khātēm-kēr-pqal kwān-pulšāts* a hal kisiklott kezemből AL. 160.

Ez fordul elő a *numpēl* és *nūpēl* utórézében is, melyek rendszeren hová? kérdésre felelnek, de egy-két példában eredeti ablativusi jelentésüket is megőrizték: *Taw num-pqal vēltā tūjtēl tqulētā* ő felülről arczára havat hányt rá II. 127. | *N'ūsēmē ājkā numpēl pasū vārnē nq̄mt . . . āssēm* nászrokon öregemtől elbúcsúzni eszemben volt. || *Kwol kitpāl-nūpēl akw'-mūs vit* a ház két oldala felől mindenütt víz van I. 1. | *Mir-susnē-xum kwoliḡ mirā-nūpēl kitapēs* Világügyelő férfi házi népétől kérdi I. 74. — Ellenben rendszeren lativusi értelműek:

Sirej-numpél sunse'im a kard felé nézek II. 13. | *Numél minné tquliy tårém am num pälém ul voss patxati* fönn járó szárnyas isten én fölém ne keredjék II. 159. || *Tårém-nupél ta minés* az ég felé ment I. 1. | *Takwi mātā-nūpél jūulē ti minés* visszament a maga hazájába II. 96. | *Nay-nūpélén jāmés qle'it* irántad ők jók lesznek I. 9.

3. Az igekötők.

Az igekötők teljesebb alakjukban majdnem mind lativusok*) voltak, s az -i' rag, illetve ennek valamelyik változata kopott le róluk.

*) Ablativus tán nincs is több a *jat-on* kívül: *Jot-totitā* magával viszi 18. | *Jqt-tqtrānl tqñk vūsānnē* viszik magukkal a maguk városába K. II. 231. — Eredetibb alakjára nézve vö.: *qm jartélém, jqtélém* v. *jatlém* velem K. 205. (L. fönt a névutóknál is.)

Ēl: *Taw ēl-jāmés* ő eltávozott II. 91. | *Pirwāi' rāñximē ēl-tlēmlesi'* a két ruca kiabálva repül tova I. 29. | *Khōs kōti il-tqulqs* húsz éve eltelt T. 271. — Vö. *Pārāparsēñ ēlā tllām-lēs* P. elrepült I. 13. | *Oajjrel-sōunē elē oqlēmwēs* egy kiáltásnyi távolságra emelte el K. II. 228.

Khqm: *Khqm-kāmsértaxti* összekuporodik | *Khōp khqm-khqmux* vagy *khqmāi punux* a ladikot szádjával lefelé borítani (vö. még *khōp khqmāi khūji* a ladik hasán fekszik) P. 241.

Kwon: *Kwon at tārātītā* ki nem ereszti II. 19. | *Am la'il-pattāyā kwon taktēliāyēm* én lába talpait kinyújtom II. 72. | *Sirejā kwon-liktes* kardja kirepült II. 83. — Ragosan: *Kwonā ta lakwētei'* kipattannak az utczára II. 63. | *Āñ ājkā lili kwonāl tārāti* az öreg lélekzetét kibocsátja I. 17.

Nāññ: *Āri nāññ-kēnsēs* a leány fölébredt II. 97. | *Xqñal nāññ jānīmi* valamikor föl fog nőni II. 85. | *Nē-mat namīñ qter nāññ at tarātawē* semminő neves hőst föl nem bocsátanak II. 31. | *Tou jiw-qšēn nuñ-khāñghqñt* fölmászik a fára T. 273. — Vö. *Luwā nāññā lapejis* lova fölemelkedett I. 18. | *Jāññ nāññāl rāññēs* fölfelé kiáltott atyjához II. 22.

Jol: *Jūntēp-tā'ilā jolitā jol-jūntētā* a pánczélruhájának alját levarrta II. 83. | *Jol pūwāñ* fogd le őket I. 30. | *Jol-ēlīmtawāst* rájuk esteledett II. 91. — Teljesebb alakban: *Jolā ti tllāmlēs* alárepült II. 73. | *Jolāl sunsi* lefelé néz I. 25.

Pā: *N'ūsmāñl, vāpsāñl pā mināsēt* nászaik, vejük fölmentek II. 95. | *N'auramēt, pā kwālāñ* gyermekek, szálljatok ki a partra! II. 83. | *Pālē sunsi* fölfelé néz II. 122. — Az -i' raggal: *Xāpāñ, tūpāñ pāi' çartāñ* vonjátok a partra hajótokat, evezőtöket II. 9. | *Pāi' çanilāle'im* partra érek II. 194.

Nal: *Lëkwä nal jãmänti* sógora jödögél a folyó felé II. 81. | *Nal tqwenti* lefelé evez II. 89. — Csonka alak a *nal u* is: *Tquliy uj çansäp kit çäpkwei' nalu ross naritënuwei'* a szárnyas állat ékítményű két hajócskát toljátok le a vízre II. 27. | *Nalu jãmës* lement a vízre II. 95. — Legteljesebb: *nalwä*: *Püt nalwä ti tarätilmën* fazekat akasztunk íme a tűzre II. 33. | *Nalwäl äykwäti* a vízre lefelé pillant II. 68.

Pal: *N'al-pupanä pal-çaltëlsanä* nyílnak villás végeit fölhasította II. 59. | *Tüjt pal-toles* a hó fölolvadt 28. — *Vö*: *päl'i-täremtestä* fölbontotta (a levelet) I. 75. | *Akw' päl sam-pälänl päl'i poketimët* egyik fél szemük fölfakadt I. 8.

S'am: *S'am-ajtitä lül tärpil* agyonitatta (megmérgezi) rossz orvossággal 29, *šäm-äitux* megmérgezni, megitatni P. 247. | *S'am-rätitä* agyonveri 29. — Eredetibb alakja: *Mö-kän-äli šämë tësë* a földhöz vágva agyonütötte K. II. 227. | *Jonkhëp šämë-tañënts* a hold megtelt, telivé lett P. 247.

Šup: *Jä šup-šusim* átgázolom a patakot. | *Tängër kwälë šup-šössëst* az egér keresztülragta a kötelet. *Vö*: *jä-šupë* a patakon által P. 242. (L. a névutóknál is.)

Xot: *Än nē çot ëssëmawës* az a nő elszégyenkezett I. 11. | *L'änçä çot-üstsänl* nyomát elvesztették II. 96. | *Posçä çot-loutëlän* mossátok le ott a vérét II. 14. | *Nëtä çot kantme-jawës* neje megharagudott II. 54. — Mint igekötőnek nincs meg a ragos alakja, de kétségkívül a *çütäi'* (*vö*, a magyarban a *meg* igekötőt *s mögé* névutót) névutó őrizte meg eredetijét: *Xasëp-päl çütäi'* *ta-kwoss äykwëtäsëm* a hálósátor mögé hiába pillantottam III. 223.

Az igekötők a mi nyelvünkben is nagyon megrövidültek, úgyhogy némelyiknek már alig lehet kimutatni az eredetét. Szintén a lativus ragja (-á, -é) kopott le a *meg*, *el*, *be*, *ki*, *fel* stb. igekötőkről. *Vö*. *Turchucat mige zokoztia vola* (HB.). *Veteve wt ez muncas vilagbele* (HB.). *Kywe teryed az te zyved örvön-dözween* (ÉrdyC. 63.). *Job valami iot előve bočhadnod* (DebrC. 243.).

BEKE ÖDÖN.